

Luistergeleide Kerstconcert 2004

Toelichting op het programma

Hoewel **Georg Philipp Telemann** (1681 Maagdenburg -1767 Hamburg) ontzaglijk veel heeft gecomponeerd, kan hij geen veelschrijver in de ongunstige zin van het woord worden genoemd. Zowelom de kwantiteit als om de kwaliteit van zijn muziek stand hij bij zijn tijdgenoten hoog in aanzien. Niet Bach, maar Telemann werd in de 18^e eeuw door velen beschouwd als de 'vader der (protestantse) kerkmuziek': als Thomascantor te Leipzig werd in 1722 eerst Telemann (deze weigerde vanwege de slechte verdiensten), toen Graupner en daarna pas Bach gevraagd.

Georg Philipp was vier toen zijn vader, die hulppredikant was, stierf. Zijn moeder wilde er niets van weten om op zijn vroege belangstelling voor muziek in te gaan. Hij wordt beschouwd als autodidact en schreef al op jeugdige leeftijd een opera, cantates en motetten. Tijdens zijn studie rechten en moderne talen aan de universiteit te Leipzig (vanaf 1701) maakte hij zich verdienstelijk als organist van de Nieuwe Kerk, richtte hij een Collegium Musicum op en moest hij elke 14 dagen een cantate schrijven voor de Thomaskerk. Voor de schouwburg schreef hij verschillende opera's.

Van 1704 tot 1721 was hij kapelmeester van graaf Promnitz te Sorau en Eisenach (waar hij vriendschap sluit met J.S.Bach) en cantor van de Paulus - en de Katharinakerk te Frankfurt. Hij schreef kerkcantates, oratoria, gelegenheidskantates en heel wat kamermuziek. Vanaf 1721 tot aan zijn dood is hij stedelijk muziekdirecteur te Hamburg en verzorgde als zodanig de muziek voor de vijf kerken. Het kwam voor dat hij voor een en hetzelfde feest voor alle kerken een verschillend muziekwerk componeerde. Ook de opera te Hamburg leverde hij muziek. In 1728 werkt hij mee aan de oprichting van het muziektijdschrift 'Der Getreue Musikmeister' en in 1737 bezoekt hij Parijs.

Vanaf het begin heeft hij een levendige belangstelling gehad voor de Franse (hij sprak Frans alsof het zijn moedertaal was), Poolse en Italiaanse muziek, maar hij was er uiteindelijk op uit om een bovenationale muziek te scheppen. Als zodanig kun je hem de grondlegger van de klassieke Weense School noemen. Hij leefde in de overgangstijd van barok naar rococo en in zijn muziek zijn zowel elementen van de galante stijl (Stile Galante) als van de 'empfindsame' richting te bespeuren.

Zijn gevoel voor humor uit zich in de schilderachtige wijze waarop hij uiting weet te geven aan de tekstinhoud. Telemann zag de componist als een retoricus die de tekst tot leven moest wekken.

Ook humoristisch werkten de soms onverwachte harmonische wendingen en grillige akkoordiek, waarmee hij vooruitloopt op de muziek van b.v. Joseph Haydn.

In 1743 schrijft hij 'Das neue musikalische System', om het in 1767 (vlak voor zijn dood) nog eens grondig om te werken.

Om een indruk te geven van zijn oeuvre: 1400 cantates, motetten, 44 werken voor de Lijdenstijd, 600 suites voor orkest, diverse oratoria, ca. 40 opera's etc.

In de cantate 'O Jesu Christ, dein Kripplein ist mein Paradies', geschreven voor 2^e Kerstdag, is de toonschilder Telemann ten voile aanwezig. De tekst verbindt kerst- en passietijd, en zo horen we ook in de begeleidende violen beurtelings pastorale klinken en venijnige 'vegen'.

De twee koralen die de twee soloaria's en recitatief omlijsten zijn eenvoudig in homofone zetting, waardoor de tekst duidelijk tot zijn recht komt.

Antonio Vivaldi (1678 Venetië -1741 Wenen) is vooral bekend als instrumentaal componist (hij schreef vele soloconcerten en Concerti grossi). Hij verrichtte daarin baanbrekend werk en vestigde normen die lange tijd een voorbeeldfunctie hadden, ook buiten Italië en met name in Duitsland. Daartegenover stond dat zijn kerkmuziek in

bijvoorbeeld het Duitsland van toen veel minder bekend was. Net als Bach overkwam, raakte Vivaldi na zijn dood in de vergetelheid, tot hij daaraan in 1926-30 werd onttrokken door Luigi Torri en Alberto Gentili ('Collezioni Mauro Foà e Renzo Giordano'; Nationale Bibliotheek Turijn).

Vivaldi kwam al vroeg met de kerkmuziek in aanraking. Zijn vader Giovanni Battista werd in 1685 violist in het traditiegetrouwe orkest aan de San Marco te Venetië; dit na de kerkmuzikale reorganisatie aldaar door toedoen van Giovanni Legrenzi. Antonio zelf zou al op 10- jarige leeftijd af en toe in dit orkest hebben meegespeeld. Onder leiding van Legrenzi (en later vermoedelijk van Alessandro Scarlatti) ontplooit hij zich als professioneel violist. In 1703 wordt hij na een succesvolle studie tot priester gewijd. In hetzelfde jaar wordt hij aan het Ospedale della Pietà (een weeshuis voor meisjes) te Venetië aangesteld als vioolleraar, orkeststrijker en huiscomponist. Deze aanstelling vormt de aanleiding tot het schrijven van kerkmuziek, ten dienste van de muzikale opvoeding van de meisjes die geschoold werden in instrumentaal spel, koorzang en solozang. Hij blijft hier tot 1740, onderbroken door reizen (Wenen, 1729/30; Amsterdam, 1737/ 38; Italiaanse steden voor de uitvoeringen van zijn opera's) en door een verplichting aan de markgraaf Philipp van Hessen-Darmstadt, toentertijd gouverneur van Mantua (1720/23). In 1740 reist hij wederom naar Wenen , waar hij blijft tot zijn dood. Vivaldi's betekenis ligt voor een groot deel op het terrein van het vioolspel, waarbij hij talrijke nieuwe speeltechnieken introduceert (o.a. positieospel). Tijdens zijn leven (en dit heeft hij gemeen met Telemann) werd zijn grote betekenis voor de muziek algemeen erkend.

Zijn composities zijn talrijk en veelzijdig ; o.a. 49 opera's, oratorium , 55 motetten, hymnen en misdelen, wereldlijke koorwerken, orkest- en kamermuziek, soloconcerten . Hij inspireerde nog vele eeuwen daarna verschillende componisten die zijn werken bewerkten.

Vivaldi's bekendste geestelijke werk, het 'Gloria in D' RV 589, behoort stellig tot zijn belangrijkste kerkmuzikale scheppingen. Het staat op zichzelf en is geen onderdeel van een compleet geschreven Mis. Hoewel niet zeker is, wat de aanleiding is geweest dit werk te schrijven, kunnen we door de bezetting van alt- en sopraansolisten gevoeglijk aannemen dat het werk bestemd was voor het meisjesinternaat te Venetië . Voor een datum bestaat er geen aanwijzing .

Het werk is groots opgezet, in de vorm van een cantate en in de stijl van de 'Missa concertata'. In de hoekdelen (1 en 12) en het 'Quoniam' (di. 11) voegen zich een hobo en een trompet bij de strijkers. Geheel naar de mode van die tijd worden 'Laudamus' (di. 3), 'Domine Deus' (di. 6, hier in een siciliaans ritme), 'Domine Deus, Agnus Dei' (di. 8, hier alternerend met 'spreekkoor ') en 'Qui sedes' solistisch uitgevoerd.

Het werk is onderworpen aan een cyclisch principe door de herhaling van het thematisch materiaal uit deel 1 in 'Quoniam' (deel 11).

Felix-Mendelssohn-Bartholdy (1809 Hamburg - 1847 Leipzig) werd beschouwd als een wonderkind met vele talenten. In hem strijden de componist en de herscheppende kunstenaar om de eer. Hij was o.m. een begenadigd pianist die goed kon improviseren. Hij heeft de Bachrenaissance in gang gezet en zijn meesterwerken munten uit door helderheid, noblesse en vormbesef.

Hij studeerde bij Hummel (piano) en Zelter (compositie) . In 1820 maakte hij kennis met Sachs muziek (toentertijd vrijwel onbekend) en voerde in 1829 diens 'Matthauspassion' uit, nadat deze 100 jaar in de vergetelheid was geraakt. Hij ontmoette Goethe in 1821 en wordt zijn vriend.

Als 17-jarige schreef hij toneelmuziek bij 'Midzomernachtsdroom ' en dat blijkt een ongeëvenaard meesterwerk. In 1829 reisde hij naar Engeland (als beroemd componist) en van 1830 -1832 verbleef hij in Italië. Na dirigent geweest te zijn van de Rijnlandse Muziekfeesten in Dosseldorf verhuisde Mendelssohn in 1835 naar Leipzig en neemt daar

de leiding op zich van de befaamde Gewandhauskonzerte '. In 1843, vier jaar voor zijn dood, stichtte hij in Leipzig een Conservatorium, waaraan hij niemand minder dan Robert Schumann wist te verbinden .

'Neo-Barok' zou je de stijl kunnen noemen waarin Mendelssohn componeerde. In de 19^e eeuw stand dit in schril contrast tot de vooruitstrevende 'Neue Deutsche Schule' waartoe List, Wagner en Berlioz gerekend kunnen worden . Mendelssohn, Schumann en Brahms waren de conservatieve. Zij weigerden nadruk te leggen op programmuziek en bleven steken, althans zo drukten de 'moderneren' het uit, in de starre, ouderwetse regels van de vorm- en harmonieleer. Mendelssohn was hiervan bij uitstek een exponent. De stijl van Bach, waarmee Zelter hem vertrouwd had gemaakt, liet diepe sporen na in zijn muziek, zoals in zijn twee beroemd geworden oratoria 'Elias' en 'Paulus' en zijn psalmzetting 'Nicht unserm Namen Herr'. Op zijn beurt bracht Mendelssohn deze voorliefde weer over op zijn leerlingen.

De cantate (eigenlijk meer een koraalfantasie) 'Christe, du Lamm Gottes' van Mendelssohn was opgedragen aan zijn zus Fanny ter gelegenheid van het kerstfeest in 1827.

Martin Luther's 'Christe, du Lamm Gottes' is een Duitse metrische versie van het 'Agnus Dei' met streng liturgische verwijzingen . Tot drie keer toe verschijnt de cantus firmus (melodie), als een polariserend element en gebed in een polyfoon weefsel met thematisch materiaal dat uit de melodie is gehaald. In zijn polyfone schrijfwijze verraadt zich de gedegen studie die Mendelssohn maakte van de werken van Handel en Bach. Maar hun werken dienen hem 'slechts' als inspiratiebron, want hij weet een geheel eigen (romantische en tegelijk neo-barokke) expressie te bereiken in deze techniek en waarin het woord 'Frieden' wel een heel bijzondere gelaagdheid krijgt.

Camille Saint-Saëns (1835 Parijs) -1921 Algiers) gold (evenals Mendelssohn) als een begaafd kind, dat op 7-jarige leeftijd begon met muziekstudie, Latijn, wis- en natuurkunde. Op 14-jarige leeftijd oogstte hij enorm succes met zijn eerste pianorecital. Hij studeerde aan het conservatorium bij Benoit (orgel) en Halevy (compositie) en won vele prijzen. In 1857 werd hij eerste organist aan de Madeleine te Parijs, terwijl ondertussen zijn roem als componist steeg. Van 1861 -1865 gaf hij les, o.a. aan Fauré. Daarna wijdde hij zich uitsluitend aan componeren en het maken van concertreizen (na 1878). Hij liet een zeer uitgebreid en veelzijdig oeuvre na (dat echter niet uitblinkt qua vernieuwingsdrang en klassiek is georiënteerd) :opera's (w.o. Samson et Dalila 1876), symfonieën (w.o. de 3e, de zogenaamde Orgelsymfonie), piano-, viool- en celloconcerten, kamermuziek (w.o. Les carnaval des animaux) en koormuziek.

Oratorio de Noël op.12 van Saint-Saëns behoort inmiddels tot het 'ijzeren repertoire' van de kerstmuziek. Het werd geschreven tussen 1858 en 1860 en werd voor het eerst uitgevoerd in de Madeleine te Parijs (1869).

Het is een rijkgeschakeerd werk met een Prelude in de stijl van J.S.Bach en 9 overige delen in een feestelijke afwisseling van vocale bezetting (van solo-aria tot solisten- quintet met koor) die een enorme 'vaart' in het werk bewerkstelligen . Daarnaast is het melodisch zeer inventief en geschreven in de lyrische stijl van de Franse katholieke kerkmuziek uit de 19^e eeuw.

De tekst is gekozen uit het Kerst-evangelie van Lukas en het Oude en Nieuwe Testament. Net als Handel in zijn 'Messiah' vormt de Verkondiging het uitgangspunt.